

БИЛИМ БЕРҮҮ ЖАНА ИННОВАЦИЯ

ОБРАЗОВАНИЯ И ИННОВАЦИЯ

EDUCATION AND INNOVATION

*Байгазиев Советбек Орозканович
филология илимдеринин доктору, профессор
Кыргыз билим берүү академиясы*

**ПЕДАГОГИКАЛЫК ДОГМАЛАРДАН ОКУУЧУНУ ӨСТҮРҮП-
ӨНҮКТҮРҮҮНҮН ДИАЛЕКТИКАСЫНА КАРАЙ**

*Байгазиев Советбек Орозканович
доктор филологических наук, профессор
Кыргызская академия образования*

**ОТ ПЕДАГОГИЧЕСКИХ ДОГМ К ДИАЛЕКТИКЕ РАЗВИТИЯ
ЛИЧНОСТИ ШКОЛЬНИКА**

*Baigaziev Sovetbek Orozkanovich
doctor of philological sciences, professor
Kyrgyz Academy of Education*

**FROM PEDAGOGICAL DOGMA DIALECTICS OF
PERSONALITY DEVELOPMENT SCHOOLBOY**

***Аннотация:** Макалада окутуу процессиндеги формализмдин, көнүмүш мугалимдик догманын, сырткы үстүрт жетишкендиктер менен мактануунун, баланы механикалык түрдө жаттоочулукка үйрөтүүнүн окуучунун инсандык өнүгүшү үчүн зыяндуулугу, окуучуга адамгөй, жекече мамиленин, анын өз алдынча ой жүгүртүүсүн өнүктүрүүнүн, жаңы методикага өтүүнүн зарылдыгы жөнүндө сөз жүрөт.*

***Аннотация:** В статье речь идет о вредности педагогического формализма, привычных учительских догм, стремления к ложным, внешним блескам урока и механической зубрежке в учебном процессе, о необходимости перехода лично-ориентированной, гуманной педагогике, инновационной ме-*

тодике по развитию самостоятельного мышления школьника.

***Annotation:** In this article we are talking about the harmfulness of pedagogical formalism usual teacher dogmas, the desire for false gloss and mechanical cramming lesson in the learning process, the need to move student-oriented, humane pedagogy, innovation methodology for the development of an independent student thinking.*

***Түйүндүү түшүнүктөр:** Педагогика, формалдуулук, диалектика, инновация, репродуктивдик билим, мугалим, этнопедагогика, гуманизм, методика, жекече мамиле ж.б.*

***Ключевые слова:** Педагогика, формализм, догма, диалектика, инновация, репродуктивное знание, учитель, этнопедагогика, гумма-*

низм, методика, индивидуальный подход и др.

Keywords: *Pedagogy, formalism, a dogma, dialectics, innovation, reproductive knowledge, teacher, pedagogy, humanism, methods, individual approach, and others.*

Август кеңешмесинин алдында педагогикадагы догма жана педагогикалык диалектика деген үлкөн маселенин айласында акыл тегеретип, ой чуркатуунун ылайыгы бар. Окутуу практикасында эмне көп? Догма көп, формалдуулук көп. Дүйнөдө болобу, Кыргызстанда болобу, мектептерде сабактын, окутуунун үстүнөн жеңил «жылгаяк тебүү» арбын кездешет. Бизге догма, формализм эмес, окуучунун инсандын (личностун) өстүрүп-өнүктүрүүнүн диалектикалык, педагогикалык маданияты зарыл.

Сөздү билим берүү мейкининде болуп өткөн бир окуя-тарыхтан, окуя-сабактан баштоону оң көрөбүз. Кеп, мисалдын КМШ аймагынан алынгандыгында эмес, кеп анын маңызында жана бизге берген сабагында.

1. Ийгиликтин иллюзиясы

Россиялык белгилүү мугалим Т.И. Елисеева менен болгон төмөнкүдөй педагогикалык окуя бизди ойго салат. Бул факт ар бир педагогдун өзүнүн сабак берүүчүлүк ишмердигине сын көз менен карап эмгектенишине өбөлгө болот деген ойдобуз. Т.И. Елисеева тарых сабагында өзүнүн кең кругозорун, эрудициясын көрсөтүп, тарых боюнча маалыматтарды аябай мол билээрин демонстрациялап, класстагы окуучуларга цифраларды, фактыларды, архивдик сейрек маалыматтарды, окуялардын хронологиясын жамгырдай жаадырып, “мөндүрдөй” төгүп сабак өтүп жүргөндүгүн, ошол жайнаган фактыларды жаттатырып, окуучулардын тилин “сайратып тургандыгын” балдардын анын лекцияларын ооздорун ачып, таңыркап угушканын, ал буга ичинен сыймыктанып, өзүн эң мыкты мугалим катары сезип келгендигин жазат. Бир күнү Татьяна Ивановнанын сабагына би-

лим берүү маселелерин “чемичкедей чаккан” И.В. Гиттис аттуу тажрыйбалуу методист-текшерүүчү өйдөкү инстанция жактан келип катышат.

Текшерүүчү-методисттин эки саат бою сабагын сын көз менен талдаганы Т.И. Елисеева үчүн күтүүсүз болот жана эсин эки кылат. Көрсө, Татьяна Ивановна окуучулардын алдында өзүнүн монологун гана айта бергенге көнүптүр. Окуучулардын жаттамачылык билимине, репродуктивдик мүнөздөгү жоопторуна 4-5-деген бааларды коюу менен канааттанып келиптир. Класстагы балдар эжекесинин даяр маалыматтарын былк этпей угуп отуруу менен гана чектелишип, анын айткандарын кайталап жооп бергенге адат алышыптыр. Демейде “тили буудай кууруп” жооп берчү окуучулар текшерүүчү-методисттин оңой эле, бирок проблемалуу мүнөздөгү суроолоруна мукактанып жооп бере алышпай, өз алдыларынча ой жүгүрткөнгө көнүшпөгөндүгүн көрсөтүп коюшуптур. Ал эми Татьяна эже болсо, класста балдарды окуу ишмердигинен ойлоону, толгонуу, изденүү түйшүгүнөн оолак кармап, негизинен тышкы эффекттерди туудурган чечен риториканын алкагында иш жүргүзүп келгендигин айгинелеп коёт. Мына ошентип, мен мыктымын деген мугалимдин текшерүү учурунда өзүн көп жагынан “педагогикалык жетишкендиктин” иллюзиясы менен алдап келгендиги ачыкка чыгып, Елисеева мындай капыл-тапыл айтылган чындыкка көнө албай, психологиялык кыйын абалга тушугуп, жонунан “кара тер” кетет.

Бирок да, акыры, бул текшерүү ага эмнеси болсо да чоң сабак болуптур.

2. Класстагы сабак – кош канаттуу куш сыяктуу

Т.И. Елисееванын бул мисалы профессор Исак Бекбоевдин мына мындай деп айтканын эске түшүрөт: *«Эгер бала анын окуусунда жалгыз мугалим гана активдүү роль ойнойт да, ал өзү эч бир роль ойной албайт деп эсептесе, жөн эле сабакка келип тынч оту-*

руп, мугалимдин айткандарын угуп, кайра аны кайталап айтып бергендиги жетиштүү деп ойлосо, анда бул өзүнчө эле балээ».

Сабакта мугалим роль ойнойт, окуучу роль ойнобойт деген баланын түшүнүгүн эмне үчүн И. Бекбоев тынчсызданып “балээ” катары баалап жатат? Педагогикалык теориянын көз карашынан алганда окуу-тарбия процесси же сабак дейли - бул образдуу айтканда, кош канаттуу куштун өзү. Ал куштун бир жак канаты мугалим болсо, экинчи канаты окуучу. Ал эми куш учуш үчүн эки канаты тең шилтениш керек. Жогорудагы Т.И. Елисееванын сабагында (Ал эми кийин новатор мугалим болуп чыккан). “куштун” мугалим жак канаты салыштырмалуу түрдө иштеп, окуучу жак канаты иштебей отурат. Догматикалык жаттоонун алкагындагы окуучу учууга дем бере албайт. Окуучу И. Бекбоев жазгандай, сабакта мугалим гана роль ойнойт, мугалим гана “учат” деп ойлонгонго көнгөн. Анан кантип сабактын кушу өйдө көтөрүлүп учсун. Окуучу жак канаты сенек болуп, педагогикалык куш уча албай жатса, анан бул балээ эмей эмне?

Окутуу процесси деген нерсе, дагы айталы, кош бирдиктүү процесс. Бул процесс өз ичине өз ара ашташып, бири-бирине жуурулушуп турган эки башталмадан турат: Биринчиси – мугалимдин **окутуу ишмердиги**, экинчиси – билимди өздөштүрүү боюнча окуучунун **иш-аракети, окуусу** (учение). Окутуу процессинде ушул эки башталма бири-бири менен эриш-аркак активдүү кыймылга келгенде гана билим-тарбия алуу жана окуучунун өнүгүшү деген нерсе жүзөгө аша баштайт, башкача айтканда, “сбактын кушу” эки канатын тең шилтеп көкөлөп учат.

Биздин педагогикабыздын бир орчундуу аксаган жери, көп мугалимдердин окутуу практикасында баланын окуу ишмердиги, активдүү окуусу (учение) таназар алынбай, экинчи планда калып келет. Биздин класстарыбызда көпчүлүк учурда жогорудагы мисалдагыдай, мугалимдин монологу үстөмдүк

кылып келди. Маселен, образдуу айтканда, мугалимдин милдети балдарга комуз үйрөтүү. А бирок ушундай чертиш керек деп, мугалим 45 мүнөт бою комузду өзү черте берет. А чындыгында, маселе окуучуларга комуз черттирүүдө турат го. Сабакта окуучу комуз чертпесе, ал комузду кантип үйрөнөт?

3. Окуучу – “эстеп калуучу аппарат” эмес!

Туура, монолог да керек, аны такыр чанып таштоого болбойт. Жакшы, таасирдүү монологдор болот. Бирок бул жерде жаман нерсе момунда болуп атат. Жаман нерсе, өзүнүн үстөмдүгүн орнотуп, өзгөнү сүйлөтпөй өзү гана жаагын жанып сүйлөй бергенге көнгөн мугалимдин менин аныктамаларымды, теоремаларымды, түшүнүктөрүмдү, окуу программасы тартуулаган мазмунду, окуу китебинде жазылып турган белем маалыматтарды, коом небак ачып, тактап койгон чындыктарды окуучу бала элпектик жана тил алчаактык менен шектенбей кабыл алып, кайра аны төкпөй-чачпай ошол калыбында кайталап берүүгө милдеттүү деп эсептегендигинде. Жаман нерсе, мугалимдин өзүн, Салижан Жигитов айткандай, “абсолюттук чындыкты куржунуна салып алгандай” сезип, окуучу деген педагогдун ошол “абсолюттук чындыктарын” эки анжы болбой кулагына илип алып, жадыбалдай жатташы керек деп түшүнгөндүгүндө. Ушундай түшүнүктүн, позициянын негизинде жүргүзүлгөн окуу процессин кескин сынга алып, окумуштуу Г.Н. Волков минтип жазат: “Окуу процесси өзүнүн бүткүл турушу менен маалыматтардын мугалимден окуучуга механикалык түрдө өтүшүн элестетет. Бул процессте мугалим даяр маалыматтарды алып жүрүүчүнүн жана өткөрүп берүүчүнүн функциясын аткарсат, ал эми окуучу болсо, эстеп калуучу аппарат сыяктуу” (Г.Н. Волков Социология науки – М., 2007, 278-б.). Чынында эле, мындай окутууда окуучу окуу материалын образдуу айтсак, магнитофондун лентасы сыяктуу өзүнүн эсине ой жүгүр-

түүсүз сактап калып жатат. Мугалим талап кылганда ошол информацияны механикалык түрдө кайра кайталап “сайрап” берүүдө. Бул жерде бала робот сыяктуу болуп жатпайбы. Маселен, Бишкек шаарынын бир мектебинин 5-классынын окуучусу акын Токтогулдун бир ырын мугалимдин тапшырмасы менен жаттап келип, “5” деген баа алган. А бирок Кыргыз билим берүү академиясынын окумуштуу-методисти ал окуучу менен аңгемелешип сурамжылай келгенде, шаардын микрорайонунда туулуп өскөн бул “отличник” бала Токтогулдун ошол ырындагы ондон ашык кыргыз сөзүнө такыр эле түшүнбөгөндүгүн айгинелеген. Сөздөргө түшүнбөгөндөн кийин, демек, бала ырдын маңызына да түшүнгөн эмес. Бирок “5” алган. Эмне үчүн? Себеби мугалим окуучунун личност катары эмес, “магнитофондун лентасы” өңдүү сүйлөгөнүн баалаганга көнүп калган. Окутуунун мындай стили баланын интеллектисин, өз алдынча ойломун кичинекейинен майып кылып коюуга жөндөмдүүлүгү менен кооптуу. Маркум философ Э.Ф. Ильэнков минтип абдан туура жазып кеткен: *“Адамдын денесинин башка органдарын майып кылганга караганда, ой жүгүртүү органын майып кылуу алда канча оңой. Аны дарылап айыктыруу кыйын, өтүшүп кетсе, кийин мүмкүн эмес. Интеллектин жана мээнин кейпин кетирип бузуунун бир сыналган “туура” жолдорунун бири – бул билимди формалдуу жаттоо. Ой жүгүртүү жөндөмдүүлүгү шал болуп калган адамдар дал ушундай жол менен турмушта пайда болот. Бул өңдүү адамдар алган билимдерин турмуш реалдуулугу менен айкалыштыра алышпайт. Кайра-кайра кайталоолор менен бекемделе берген механикалык жаттоочулук (муну окуунун энеси эмес, өгөй энеси десек туура болот), дагы айталы, акыры мээ менен интеллектин убалына калып тынат”* (Ильэнков Э.Ф. Об идолах и идеалах. – Москва, 158-бет.)

Окуучуну “эстеп калуучу аппарат” сыяктуу көрүп окутуунун жана тарбия берүүнүн турмуштагы кейиштүү натыйжаларын, башкача айтканда, интеллектиси бечел калып, догматикалуу ойлоноунун алкагында камалган адамдык типтин айлана-тегерекке канчалык зыяндуу экендигин кыргыздын улуу жазуучусу Чыңгыз Айтматов өз чыгармаларында кашкайта даана чагылдырганы эсте турат.

4. Тансыкбаев менен Кочкорбаев сыяктуулар кандай “уядан” учуп чыгат?

Ч. Айтматовдун романдарындагы Тансыкбаев, парторг Кочкорбаев өзүнүн жекече пикири, менчик позициясы, инсандык өз алдынчалыгы жок, айланага даяр жоболордун «көз айнеги» аркылуу караган, принциптер, эрежелер менен эреже болуп катып калган, бирок алардын духун түшүнбөй тамгаларын жаттап алган, жандуу турмушту түз сызылган схема сыяктуу көргөн догматик пенделер. Мындай типтердин турмушка жаралышына бир жагынан мектепте баланы «эстеп калуучу аппарат» катары көргөн догматикалык окутуу себепкер десек жаңылышпас элек. Тансыкбаев, Кочкорбаев – булар өйдөтө Э.Ф. Ильэнков айткандай, бала кезден «интеллектинин жана мээнин кейпин кетирип, бузуунун» педагогикалык терс натыйжаларынын тирүү символдору.

5. “сакадай бою сары алтын” жана “жаңы гана жааган аппак кардай”

Мындай типтеги окутууга алдыңкы педагогикалык теория те алда качантан бери эле альтернативаны издеп да келатат, сунуш кылып да келатат. Бирок теориянын айтканына педагогикалык практика көп учурда кулак какпай, өз көнүмүшүнө ыктап турганы турган. Ал альтернативдүү окутуунун маңызы мында туруп атат. Альтернативачыл педагогика муну айтат: Биринчи иретте, балага карата болгон көз караш өзгөрүш керек, бала деген ар кандай билим маалыматтарынын ыкыр-чыкыры менен толтурула бере турган челек эмес, ал — алоолонтуп жан-

дыра турган факел. Ошол эле Т.И. Елисеева минтип жазат: *“Дароо эле айтам: окуучу мен үчүн аты чоң тамгалар менен жазыла турган адам. Анын ички потенциалы чексиз бай. Ага ушуну түшүндүрүү керек. Окуучунун “сакадай бою сары алтын.” “Сары алтындын” ачылышына шарт түзүү гана зарыл”*. Ал эми Кыргызстандык атактуу Эл мугалими Б. Исаковдун окуучу жөнүндөгү ою да Т.И. Елисееванын идеясына үндөш: *“Ар бир окуучу мен үчүн кымбат, жаңы гана жааган аппак кардай балалыктын таза дүйнөсү асыл дөөлөт эмей эмне. Ар бириңде таң калаарлык шык, жөндөм, талант бугуп жатат”* (Бектур Исаков).

6. Толубай сынчынын педагогикалык осуяты же элдик акылмандыктын гүлазыгынан азыктануу – бүгүнкү окуу-тарбиянын муктаждыгы

Кыстырып айтып өтүүгө туура келет, Т.И. Елисееванын **“Сакадай бою сары алтын”**, Б. Исаковдун **“жаңы гана жааган аппак кардай”** деген сөзүнөн улам Алыкул Осмоновдун **“Толубай сынчы”** поэмасы көз алдыга келип жатат. **“Толубай сынчыда”** **“Кармыш кулдун бозу”** деген бир ат бар. Бул жылкыга катардагы эле демейки унаа катары, күндөлүк чарбачылыкка пайдалана турган жумушчу ат катары карашып, кулун, тай кезинен жанын койбой жонун жоорутуп минишип, ойго-тоого жүк жүктөп шайын кетиришип, акыры ал бечараны **“кыбырап сылтый баскан, кырчаңгы, арык, ачка, эшек кейпиндеги”** чобурдун деңгээлине чейин жеткизишкен. А бирок бул чобур зилинде тулпар тукумунан болуп, энесинен күлүк туулган жаныбар эле. Жайнаган көп элдин ичинен жалгыз гана Толубай сынчы Кармыш кулдун жаман бозунан тубаса күлүктүн сынын көрүп, акыры илкий баскан чобурду сурап алып, көзгө көрүнбөгөн көмүскө жерде баладай бапестеп кырк бир күн багат, таптап табына келтирип, тулпар катары тирилтип, соңунда жарышса жан жетпеген, кууса мал жетпеген, учкан куш менен жарышкан кү-

лүккө айлантат. Бир сөз менен айтканда, Толубай сынчы-саяпкер жаман боз аттын жерге көмүлгөн тагдырын кайра жаратып, күлүктүгүн өзүнө кайтарып берет. **“Кармыш кулдун бозунун”** тагдырында болуп өткөн чукул бурулушка байланыштуу Ысык-Көлдүк даанышман Мойт Акенин төмөнкү сөзүн эстөөгө туура келет: **“Саяпкери жарашса, күлүккө канат бүткөндөй болот. Мыкты саяпкер күлүктүн табын гана билбестен, күлүктүн көөнүн да табат. Анын эч жерине керт кетирбестен, ичи-тышына кир жугузбастан, күлүк менен кадимкидей баарлашып, кирпичин, жүнүн, туягын, жал-куйругун карап, ысык-суук аралатпай, алдан-күчтөн тайгылтпай, сылап-сыйпап, астейдил барктап-баптап асырайт. Өз тарабынан күлүк да муну сезет, туят. Жылкы жаныбар акылдуу эмеспи. Мына ушунун өзү күлүк менен саяпкердин сүйлөшүүсү болот, өз ара көңүл табышкан саяпкер менен күлүк бири-биринин шагын сындырбайт. Саяпкердин зоболосун көтөрүп, табына келген күлүк көкүлүн желге сапырып, эл көзүнө көрүнүп, көрктүү кенен арыш таштайт. Эгерим, кандайдыр бир себеп менен күлүктүн шамы күйбөй, бактысы ачылбай, мөөрөй алып бере албай калган шартта да, анын шагын сындырбоо керек. Демейде адам муну байкабаганы менен, жылкы жаныбар ээси менен кабарлашып турат. Ошондуктан жылкыны эч качан башка чаптоо керек. Өзгөчө күлүктү башка чапса, анын касиети кайтат, көңүлү сууйт. Ээсине таарынган күлүк, кандай табы келип турса да, чечилип тер төгүп чуркабай коюшу мүмкүн”**. Мойт Акенин бул сөздөрү эмне деген укмуш сөздөр. Көрсө, күлүктү күлүк кылган нерсе, ага берилген жем-чөп, толтура тоют эмес, саяпкердин аёлоуу адамгерчилиги, сылап-сыйпаган сылык мамилеси экен. Жарыктык жылкыны күлүк кылган саяпкердин мээриминен экен. Бул өзүнчө эле бир ачылышка тете сөз го. Толубай сынчынын дал ушундай айбанаттын сырын, жан дүйнөсүн туюп турган, аяп турган кыл-

даттыгы, гуманисттик асылдыгы чобур аттын бактысын ачууга себеп болуп берди. Толубайдын жан дүйнө аярлыгы, аруулугу, акыл бийиктиги, Мойт Акенин өйдөкү алтындай акыл асылкечтиги кыргыз элдик педагогикасынын гуманизминин тереңдерди жиреген улуу көрүнүшү. Балага да дал ушундай кылдат, мээримдүү, адамкерчиликтүү мамиле зарыл. Мээрим-педагогиканын кыймылдаткыч күчү, “мугалими күндөй тийсе чачырап, окуучусу бажырайып гүлдөй жайнап ачылат” деген сөздөр бекеринен айтылбайт экен го. Кыстарып айта кете турган нерсе, Толубай кемпири экөө боз атты минип, белгисиз тарапка сызып бараткан кезде, арттан куугунчулар кууп жете келет. Хандын адилетсиз жазасынан улам азиз болуп калган Толубай сынчы арттагы дүбүрттү угуп, кемпининен кандай аттар экен деп сурайт. Толубайдын кемпири артка кылчайып, такымдап кирип келген күлүктөрдү мүнөздөп берет. Ошондо Толубай жете келген жээрге кашка аттын маңдайы, мээси жука, күндү карап чап, жетпей артта калат дейт. «Чоң күрөң боз» болсо, бу жаныбардын туягы жука, таштакка сал деп кемпирине кеңеш берет. Кемпири чалынын айтканын айткандай кылганда, жээрге кашка менен Күрөң боз караандабай артта калат. Бул жерде айталы дегенибиз, Толубай сынчы ар бир жылкынын жекече өзгөчөлүгүн, индивидуалдуулугун туюп, билип турган. Сынчынын артыкчылыгы ушунда. Кеп ат жөнүндө болуп жатса да, бул биз үйрөнө турган сабак. Бул жерде элдик педагогиканын акылман нускасы жатат. Бул-каймана, кыйытып ишара кылынган өзүнчө бир педагогикалык символ. «Толубай сынчы» чыгармасынан бүгүнкү мугалим ар бир баланын жекелигин табуу, ар бир кулунчакка индивидуалдуу мамиле жасоо философиясын үйрөнсө болот. Чынында эле, элдик педагогикабыз образдуу туюнтулган, адабий метафораларга оронгон идеяларга канчалык бай жана бүгүнкү инновациялардын заманында этникалык кыр-

тыштагы өлбөс гуманисттик баалуулуктарды өздөштүрүү мугалимди канчалык байытмак.

Кыскасы “Толубай сынчы” чыгармасынын педагогикалык таалиминен улам дагы эмнени айта кетели деп отурабыз. Чын чынында, терең карасак, ар бир бала өзүнчө бир жаткан күлүк. Ар окуучунун ары тереңинде күлүктүн күчү бугуп жатат. Балдардын ар биринин ичинде учууга канат бар экен. Бирок өкүнүчтүү нерсе, көп учурда биз өзүбүздүн ийкемсиз мамилебиз жана методикабыз менен, авторитардык өкүмчүлдүгүбүз менен “тубаса тулпардын туягын ташыркатып”, басмырлап, баланын өзүнө болгон ишеничин кыйратып, барып, барып, күлүк төрөлгөн чүрпөнү “чобур” инсанга, башы “абсолюттук чындыктарга” толгон “челекке” айлантып коюп жатпайбызбы.

7. Артта калган окуучуну лидерге айланткан бүгүнкү күндүн Толубайы же Бектур Исаковдун өрнөгү

“Класста арткы партада отурган, өмүрү сабакта кол көтөрбөгөн, класска кирип-чыгып жүргөнү эле болбосо, такыр байкалбаган, анысы аз келгенсип, уялчаак, тартынчаак, жалтаң, үнү үлдүрөп араң чыккан балдар, кыздар болот, - деп бир жолу чечилип, Бектур агай аңгеме курган эле. 8-класста ошондой балдардын бири бир күнү сочинениеден 40тан ашык орфографиялык, пунктуациялык, стилистикалык ката кетириптир. Агайы жазуу ишин кызыл-ала кылып текшерет да, ал окуучуну сабактан кийин жалгыз алып калып, сочинениесин өзүнө көрсөтөт. “Карачы, - дейт Бектур агайы, - канча ката кетиргенсиң, сени уят кылбайын деп, мен атайы класска көрсөткөн жокмун. Классташтарың муну көрсө эмне дейт, сен жөнүндө кандай ойдо калат? Кой, мындай окушуң болбойт, сен намыстанышың керек, сен да атанын баласысың да. Ал эми бул каталарың экөөбүздүн ичибизде эле болсун”, - деп кеңешин берет. Ушул жолугушудан кийин Бектур агай бул балага такай көңүл буруп, доскага көбүрөөк чыга-

рып, талаш-тартышка аралаштырып, кээде аны менен жекече сабат сабагын алып барып, атайын тапшырмаларды берип, иштете баштайт. Барган сайын баланын жазуу иштеринде каталар улам азая берет. Азайган сайын агайы: *“Сенин ой жүгүртүүлөрүңдө, сабаттуулугуңда өсүш бар, азаматсың, сенин колуңан көп нерсе келерин мен билгем, дагы чамда, мен сага ишенем”*, - деп далыга таптап, көтөрмөлөп турган. Бара-бара агайы камкордук көргөн бала жазуу иштерин катасыз жазып калат. “Ошентип отуруп ал бала кийин таптакыр ачылбадыбы, - деген Б. Исаков көздөрүн кубана күлмүндөтүп, - 10-11-класстан мыкты окуп, баягы тартынчаактыгы жоголуп, абыдан активдешип, таскагы чыгып, класстагы лидерлердин бирине айланып, а түгүл менин үлгүмдө сабак өтүп жүрдү”. Мынакей, педагогикалык зор ийгилик, реалдуу педагогикалык натыйжа! Бектур Исаковдун жогорудагы “Ар бир окуучу мен үчүн кымбат, ар биринде таң калаарлык шык, жөндөм, талант бугуп жатат” деген сөзү бекер эмес экен. Гуманист педагог ошол бугуп жаткан талантты Толубайчасынан ачуунун ак жаркын өрнөгүн көрсөтүп отурат. *“Бектур агайдын башкалардан айырмаланган бир орчундуу өзгөчөлүгү – деп эскерет кечөөкү окуучусу Токтобүбү Ниязалиева, - ал арткы парталарда үндөбөй отурган, сабакты сураса, баштарын жерге салган ыкшоо, жалкоо, уяң окуучуларга кадалана көңүл бурар эле. Агай ошондой окуучуларга сөз берип, сүйлөтүп, колдоп, “камчылап”, сүрөп жүрүп отуруп, акыры алдыңкы окуучулардын катарына теңеп койчу”*

8. Педагогикалык догмалардан окуучуну өстүрүп-өнүктүрүүнүн диалектикасына карай

Педагог ар бир жеткинчектен, ар бир кулунчактан Толубай сынчы жана Бектур Исаков сыяктанып, күлүктүн потенциалын көрө билип, ар баланы ачыла элек талант, кенч катары санап, эл макалы менен айтканда, бүгүн жерде жаткан жумуртка, эртең

асмандан учкан куш болоруна, азыркы туяк эртеңки тулпар экенине терең ишенип, өзүнүн педагогикалык миссиясын “жаш чырпыктардагы” ошо табият тартуулаган таланты ачуудан, таптоодон, күлүккө саяпкер болуудан көрсө, анда альтернативдүү окутууга өтүүгө мугалимде идеялык, жаңыча көз караштык базанын түптөлгөнү ошол.

Эскичил окутууга кайчы жаңыча, альтернативдик окутууга көчүүгө негиз болчу дагы бир шарт бар. Бул – мугалимдин окутуу процессинде бала өз мүмкүнчүлүгүн өзү ачат, өзүнүн тулкусунда катылып жаткан «күлүктүн» потенциалын өз күч-аракети менен кыймылга келтирет, мен бул процессте ага көмөкчүмүн, себепчимин, кеңешчимин деген педагогикалык философиясы. Тагыраак айтканда, педагогдун окуучу окутуунун мурдагыдай пассивдүү объектиси эмес, тескерисинче, активдүү субъектиси, окутуу мугалим менен баланын өз ара чырмалышкан чыгармачылык кызматташтыгынан турганда гана, жана айтылгандай, «куштун» эки канаты тең шилтенгенде гана класста чыныгы педагогикалык процесс жаралып, түшүм берет деген дидактикалык концепцияны бекем тутунушу шарт. Мындай дидактикалык концепцияны туу кылган мугалим инсанга багытталган (личностно-ориентированное) окутуу технологиясын ишке чегүүнүн зарылдыгына биринчилерден болуп ынанып чыга келет. Мугалимдин инсанга багытталган окутуу усулунун баалуулугу - окуучунун индивидуалдуулугун эсепке алууга, анын жөндөм-мүмкүнчүлүгүн ойготууга жана инсанын өнүктүрүүгө багытталгандыгында. Демек, мындан ары педагог окутууга өксүтүүчү эмес, өнүктүрүүчү функцияны жүктөйт. Мунун өзү мугалимдин аң сезиминде болуп өткөн дидактикалык изденүүнүн, идеялык-руханий бурулуштун натыйжасы.

Эми окутууга мамиле кескин өзгөрөт. Өйдөтө окуучу өз мүмкүнчүлүгүн өзү ачат дебедикпи. Эми сабактын уюштурулуш фор-

масы, анын бүткүл методикалык арсеналы ушуга – окуучунун субъективдүү активдүүлүгүн арттырууга багытталат. Баягы жаагын жанган жалгыз монолог эми диалогго өтөт. Мугалим окуучуну «мойнунан байлап», окуу материалын карай зордоп жетелебейт, педагог үчүн азыр баланын окуу акциясына өзүнүн «каалайм» деген ички ыкласы аркылуу катышуусу маанилүү. Бул жерде адам тышкы таасирлердин жардамы менен гана эмес, өзүнүн ички керектөөлөрү, муктаждыктары, каалоолору, жеке субъективдүү тажрыйбасы аркылуу да өнүгөт деген позиция абдан керек. Тышкы диктат, аргасыздандыруу окуучуда психологиялык каршылыкты жаратат. Ички муктаждыкка, ыкласка, ички «моторго» таянуу жүз эсе эффективдүү. Класста чындыкты мугалимдин даяр кылып, ачып бериши маанилүү эмес, мугалимдин кылдат жетектөөчүлүгүнүн жана шыктандыруучулугунун шарапаты астында окуучунун өз акылы, өз күч-аракети менен татаал формуланын жообун издегени, кыйналып-кысталып табышмактын жообун тапканы, чеке тердетип маселенин түйүнүн чечкени кымбат. Сабакта баланын баш катырып, акыл талытканы, мээ чарчаткан мээнетти, интеллектуалдык гимнастикасы, көбүрүп-жабырган эмоционалдык толгонуулары, руханий түйшүгү, жандүйнө азабы, өз колу менен бир нерселерди жасашы, тажрыйба, эксперимент жүргүзүшү, сынчыл ойлоосу, талдоосу маанилүү. Ошон үчүн белгилүү новатор мугалим Е.К. Ильин: «жаттап келип алган семиз «5»ке караганда, өз күчү менен мээсин кыймылдатуу аркылуу алган арык «3» мен үчүн эки эли артык» - деп айтып жатат да. Мугалимдин, окуу китептеринин сунгандарын окуучу өз ой «тегирменине» салып, акыл «жарчылыгына» тартып, жүрөгүнөн өткөрүп түшүнүп-туюнганы аба менен суудай зарыл. Личность ушундай жол менен түзүлөт. Тыш жактан окуучуга сунулган нерсе анын личносту катышмайын, ички ой-сезимдери катыш-

майын бойго сиңбейт. Дагы айталы, окуучунун эсине (память), механикалык жаттоосуна гана таянып иш кылуу - бул түшүмсүз жол. Ой жүгүртүү катышпай эске сакталган «билим» — окуучунун башындагы өлүү жүк. Жаттатып, кайталатып «кулагына кумдай куйдум», мээсине «кыт куйгандай» орноттум деген билимиң окуучунун өз эрки жана ички кумар-сезимдери катышпастан «өздөштүрүлгөн», өзүнө органикалык түрдө мүнөздүү эмес тышкы касиет болуп калып жатпайбы.

Жаңыча ойлонгон мугалим окуучунун индивидуалдуу «жаргылчагынан» жанчылып, ички жүрөк-жүлүнүн аралап өтүп, ишенимге айланган билим гана, баланын жеке МЕНинин «мөөр-тамгасы» басылган билим гана эстен чыккыс боло алат, ушундай учурда гана дидактикадагы окутуунун аңсезимдүүлүгү, билимдин бекемдиги принциптери реалдуулукка айланат, ушундай болгондо гана окуучу өз билимин жаңы турмуштук кырдаалдарга карата колдонууга жөндөмдүү болот, ушинтип билимдин «дандарын», «өз тиши» менен чайнап «аш кылуу» аркылуу гана ал компетенттүүлүккө жетише алат деген ынанымда сабагын алып барат, тарбиясын жүргүзөт.

Мугалим үчүн окуучу менен диалогго өтүү гана маанилүү эмес, окуучунун өз ичинен өзү менен өзү сүйлөшүүсү да маанилүү. Ошого стимул берүү улуу чебердик. Окуучуда өзү менен өзү сүйлөшүү өнөрү, ички диалог жаралмайын анын личность катары түзүлүшү кыйын. Бир сөз менен айтканда, жаш адамдын ич жактан тутанып «от алышына», дүйнө кубулуштарын таанып-билүүгө ич жактан куштарланышына, өзүн-өзү изилдөөгө, өзүн-өзү таанууга, өзүн-өзү тарбиялоого, өзүн-өзү ачууга, өнүктүрүүгө, өзүн-өзү реализациялоого, турмушка өз алдынча чыгармачылык менен мамиле жасоого, талдагыч, сынчыл ой жүгүртүүгө козгоп-козуткан, шыктандырган, сүрөө болгон окутуу - бул чыныгы педагогикалык асыл нарк, сөздүн нагыз маанисиндеги инсанчыл

билим берүү, бийик гуманисттик акция. Мына ушундай балага канат бүтүргөн гуманистик, инсанчыл, адамгөй личность түзүүчү педагогика – реалдуу, иштиктүү, күжүрмөн аракетте турганда коомдо жогорудагы Кочкорбаев, Таңсыкбаев сыяктуу догматиктердин пайда болушу кыйын, тескерисинче, алардын антиподдору – эркин ойлонгон Бостондор («Кыямат» романы), Эдигейлер («Кылым карытар бир күн» романы), Толубай сынчынын «күлүктөрү» жаралып, өсүп чыгат. Адамды куштай, күлүктөй таптаган педагогикалык «мүнүшкөрлүк», «саяпкерлик» бүгүн өтө зарыл болуп турат. Анан калса, педагогикага карата азыркы коомдун социалдык заказы да өзгөрбөдүбү. Бүгүнкү коомго тыштан башкарылган баягыдай «тетик» (винтик) эмес, турмуш фактыларынын, дүйнө кубулуштарынын «ичеги-кардын» сыдырып, «тогуз катын» аңтарып, өз ишенимдерин өзүнүн жекече акыл жүгүртүүлөрүнүн жана ой толгоолорунун процесси менен түзүп чыккан, өзүнүн индивидуалдуу МЕНИ, менчик позициясы бар, өзүн-өзү башкарган, өзүн-өзү ичтен жөнгө салган, тышкы авторитардык үстөмдүктү, ойду жана рухту тушаган ар кандай схе-

маларды моюнга албаган, өзүн-өзү кожоюн, эркин ойлонгон суверендүү, ошону менен бирге ыймандуу, абийирдүү, уяттуу, жоопкерчиликтүү, ар намыстуу, этномаданий менталитети жогору инсан зарыл. Биздин педагогиканын ушундай инсанды жаратуунун «киндик энеси» болуп беришине эгемендүү өлкөбүз кардар болуп турат.

Адабияттар:

1. Бекбоев И. Инсанга багыттап окутуу технологиясынын теориялык жана практикалык маселелери. – Бишкек, «Бийиктик», 2011.
2. Байгазиев С. Эл мугалими Бектур Исаковдун педагогикасы. – Бишкек, «Учкун», 2012.
3. Педагогический поиск. – Москва, «педагогика», 1989.
4. История педагогики и образования. – Москва, «Высшее образование», 2006.
5. Степашко А.Л. История и философия образования. – Москва, 1999.
6. Осмонов А. Толубай сынчы. – Китепте: кыргыз адабияты, Бишкек, «Учкун», 2010.